

А.К. Джангабулова

АГРАРЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ ӘДІСТЕРІ

Ауылшаруашылық өндірісті мемлекеттік реттеудің қажеттілігі мемлекет азық-түлікпен және басқа да ауылшаруашылық тауарлармен қамтамасыз ету үшін қажетті жағдайларды жасауға өз халқының алдында жауаптылығымен түсіндіріледі.

Ауылшаруашылығының дамуын мемлекеттік реттеу деп осы саладағы коммерциялық ұйымдардың шаруашылық қызметін ұйымдастыруға мемлекеттің нормативтік актілерді шығаруы арқылы әсері етуін айтуға болады. Мұндай реттеуінің ең маңызды құралдарының бірі болып сатып алу, салық, баға, несие, сақтандыру, сыртқыэкономикалық саясат болып табылады, яғни көбінесе экономикалық әдістер.

Қазақстан Республикасының «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Заңына сәйкес, агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу азық-түлік қауіпсіздігін, агроөнеркәсіптік кешен өнімі нарықтарының тұрақтылығын қамтамасыз етуге, кәсіпкерліктің тиімді жүйесін құруға, отандық өнімнің бәсекелестік артықшылығын қолдауға, сондай-ақ, өсімдік шаруашылығын, мал шаруашылығын, балық шаруашылығын, ауыл шаруашылығы шикізатын қайта өңдеуді және тамақ өнеркәсібін дамыту үшін жағдай жасау арқылы ауыл халқының тұрмыс деңгейін көтеруге, ветеринариялық-санитариялық және фитосанитариялық қауіпсіздікті, техникалық жарақтандыру мен басқа да ілеспе қызмет салаларын қамтамасыз етуге, ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымын дамытуға бағытталған [1].

Ауыл шаруашылығын реттеу экономикалық, құқықтық, ұйымдастыру - әкімшілік және әлеуметтік шаралардың жүйесінен тұрады.

Ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеудің пәні болып ауылшаруашылық коммерциялық ұйымдардың өндірістік-шаруашылық, әлеуметтік және басқа да қызмет салаларындағы аграрлық қатынастар табылады.

Нарықтық аграрлық қатынастарды реттеу ерекшеліктері:

- әртүрлі табиғи-климаттық факторлар, яғни ауылшаруашылық тауар өндірушілерді табиғи апат жағдайларынан болуы мүмкін тәуекелден қорғауға бағытталған құқықтық шаралар жүйесін қалыптастыру - ауылшаруашылық өндірісті сақтандыру;
- табиғи факторлар, ауылшаруашылық нарықтың экономикалық жағдайына тәуелді болатын ауылшаруашылық өнімдерінің бағасының тұрақсыздығы;
- өндірістік циклдің ұзақтығына байланысты ауылшаруашылық өндірісіне инвестиция салу тартымдылығының әлсіздігі.

Аграрлық қатынастарды мемлекеттік реттеуінің әдістері жүктелген міндеттер мен функцияларды жүзеге асыру үрдісінде аграрлық құқықтық қатынастарға қатысушыларға мемлекеттік басқару органдарының әсер ету әдістерінің жиынтығы болып табылады.

Ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеудің әкімшілік және экономикалық әдістерін бөліп көрсетуге болады. Әкімшілік әдістерді қолдану ауылшаруашылық тауар өндірушілердің қолданыстағы заң нормаларын орындауларына, ауылшаруашылық мақсатындағы жер учаскесін және басқа да табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету, ауылшаруашылық өнімнің сарасын, тұтыну нарығының қорғалуына бақылауды жүзеге асырумен байланысты. Әкімшілік әдістер аграрлық құқықтық қатынастардың қатысушыларына қатысты мемлекеттің ұйғарымдар, тыйым салу, нұсқаулар арқылы көрініс табады және мемлекеттік билік күшіне негізделеді.

Сонымен қатар, аграрлық қатынастарды мемлекеттік реттеуде экономикалық әдістердің басым қолданылуы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Экономикалық әдістер қаржыландыру, салық салу, несие беру, баға белгілеу және сақтандыру арқылы аграрлық құқықтық қатынастардың қатысушыларын экономикалық жағынан қызығушылықтарын арттырып ынталандырады. Қазақстан Республикасының «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Заңында агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу шаралары бекітілген. Олар: 1) агроөнеркәсіптік кешен мен ауылдық аумақтар саласында кредит беруді дамыту; 2) агроөнеркәсіптік кешенді субсидиялау; 3) сатып алу операциялары мен баға интервенцияларын жүргізу; 4) мамандандырылған ұйымдар құру; 5) агроөнеркәсіптік кешен тауарларының экспорты мен импортын реттеу; 6) агроөнеркәсіптік кешенді техникалық жарақтандыру; 7) агроөнеркәсіптік кешенді ақпараттық-маркетингтік қамтамасыз ету; 8) агроөнеркәсіптік кешенді ғылыми, нормативтік-әдістемелік қамтамасыз ету және ол үшін кадрлар

даярлау; 9) ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымының дамуын инвестициялауды жүзеге асыру; 10) ауылды оңтайлы қоныстандыруды ұйымдастыру; 11) ветеринариялық-санитариялық және фитосанитариялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету; 12) салықтық, бюджеттік, кедендік-тарифтік, техникалық реттеу шаралары [1].

Аграрлық қатынастарды мемлекеттік реттеуде аграрлық құқықтық қатынастардың қатысушыларының ерікті түрде тиісті әрекеттерді таңдау арқылы жүзеге асырылатын ұсыну әдісі. Мемлекеттік реттеудің ауыл шаруашылығының және оның жекелен саларының дамуын болжау, агроөнеркәсіптік кешенді мақсатты бағдарламалар қабылдау арқылы реттеу сияқты әдістерін де назардан тыс қалдырмау қажет. Ауыл шаруашылығындағы қатынастардың дамуы және осы саладағы қайта құрулар заң шығарушы мен атқарушы билік тарапынан аграрлық қатынастарды реттеу әдістерін қайта қарау қажеттілігін туындатады. Яғни, аграрлық қатынастардың болжау, жоспарлау, агроөнеркәсіптік кешенді мақсатты бағдарламалар қабылдау арқылы реттеу әдістеріне көбірек көңіл бөлу қажет. Жаңа реттеу әдістері тек ауылшаруашылық қызметінің ерікті болуы арқылы ғана тиімді болады. Бұл жағдай өндірістік қызметті ұйымдастыру нысаны мен түрлері, өндірістің тиісті меншік нысаны мен ұйымдастыру нысанын, шарт қатынастарының серіктестерін таңдау еріктілігі арқылы жүзеге асады. Яғни, аталған реттеу әдісі ауылшаруашылық қызметінің жеке өз бетінше дамуы, меншікті өз еркімен пайдалану және билік ету еркін енгізіп бекітеді, ауылшаруашылық ұйымдарының ауылшаруашылық тауарлы өндірісінің дамуын қамтамасыз етеді.

Демек, агроөнеркәсіптік кешеніндегі қатынастарды мемлекеттік құқықтық реттеу әдістерін зерттеу барысында бірнеше жағдайларға көңіл бөлу қажет, соның ішінде аграрлық қатынастарды реттеу әдістерін таңдау, аграрлық өндірістің қай саласында мемлекеттік реттеуді күшейту қажет, қаржылық және материалдық мүмкіндіктерді де назардан тыс қалдырмау қажет. Нарықтық қатынастардың дамуына байланысты агроөнеркәсіп саласындағы өзгерістер тиісті құқықтық негіздерді қалыптастыру және мемлекеттік реттеу әдістерін жетілдіруді қажет етеді. Мұнда мемлекет мәжбүрлеу аппараты бар саяси ұйым ғана емес, жалпы саяси, экономикалық және әлеуметтік функцияларды жүзеге асыру құралына айналады. Бірақ, бұл мемлекеттің әкімшілік реттеу әдістерін мүлде жоққа шығару емес, әкімшілік әдістер арқылы мемлекет аграрлық қатынастарды қажеттілігіне қарай реттеу қажет.

1. Қазақстан Республикасының «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Заңы. 08.07.2005 ж. / ПАРАГРАФ анықтама жүйесі.

Л.О. Садуақасова

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МОНИТОРИНГ – КАСПИЙ ТЕҢІЗ АЙМАҒЫ ҚОРШАҒАН ОРТАСЫН ҚОРҒАУДЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ ТЕТІГІ

Экологиялық құқық бұзушылықты алдын-алудың шарасы балып экологиялық мониторинг болып табылады.

В.В. Ерофеевтің пікірінше, экологиялық мониторинг бұл – жасалатын байқаудың варианттары мен рекомендациялардың, экологиялық қауіпсіздік және қоршаған ортаның жай-күйіне әсер етуді жүйелі түрде басқаруға қажетті ғылыми бағдарламаның, байқау, бағалау мен болжаудың кешені [1].

Мониторинг дегеніміз не? «Мониторинг – бұл қоршаған ортаны қадағалау мен бақылаудың жүйесі. Ол үш сатыдан тұрады: қоршаған табиғи орта жағдайының, адамзат қызметінің әсерінен болатын қоршаған табиғи орта жағдайын болжаудың, бағалау және қадағалау жүйесі [2].

М.Е. Есжанов пайымдауы бойынша, экологиялық мониторингтің мазмұны – қоршаған табиғи ортаның сапасының және жекелеген табиғи ресурстардың жағдайын болжамдау, бағалау және қадағалау бойынша ғылыми негізделген әдістер негізінде белгілі-бір жұмыстардың орындалуын құрайды [3].

С.К. Культелеевтің ойынша, қоршаған ортаның мониторингі қоршаған табиғи орта жағдайын, адам денсаулығымен өзге тірі организмдер үшін зиянды және қауіпті сындарлы жағдайларының алдын алуды қадағалау деп атап көрсетеді [4].

ҚР Экологиялық кодексінің 139-бабында экологиялық мониторингке келесі анықтама беріледі. Қоршаған орта және табиғи ресурстар мониторингі, яғни бұл - табиғи және антропогендік факторлардың әсерінен болатын олардың өзгерістерімен жағдайын бақылау, болжамдау және бағалау мақсатымен табиғи ресурстарымен қоршаған орта жағдайын қадағалаудың кешенді жүйесі. Атмосфералық ауа, жер, жер үсті және жер асты сулары, жер қойнауы, жануарлар және өсімдіктер